

Bojan Borstner

Ravne na Koroškem

FILOZOFIRAJMO Z NJIMI

(ali utrinki ob prebiranju zgodb za otroke pod osemdeset)

Ko sem nekega zimskega večera zaprl knjigo Raymonda Smullyana *Alica v deželi ugank* — zgodbe za otroke pod osemdeset,¹ se je zgodila čudna stvar. Ne vem, če bom to znal dobro opisati, vendar bom poskusil.

Knjigo čutim v rokah. Zdi se mi, da me prijetno greje v dlani. Ali me greje knjiga? Nenadoma zaprasketa in v temini sobe vidim sled iskre, ki pada. Od kod iskra? Ne, nič ni čudnega, saj sedim pred kaminom, v katerem počasi gorijo bukova polena. Ne, ne. Od kod nenadoma kamin? Saj vendar vem, da ni nobenega kamina v sobi. Kako? Da kamina ni v sobi? Če pa vendar sedim pred njim, v roke mi je prijetno toplo in knjiga z belim robom je še vedno tu. Ali je to res knjiga? Ne vem. Vedno bolj postaja mehka. Morda je to le list papirja. Da, tako je. To je le prazen, bel list papirja. Kako? Prazen, bel list. Od kod pa nenadoma list? Saj vendar v rokah držim knjigo. Kaj je z mano? S kom? »Ja z mano vendar, osel zabiti,« začujem glas pred sabo. Se pogovarjam sam s seboj? Imam morda prisluhe? Ne, to vendar ni mogoče. Pred kaminom sedi v lepo izrezljanem naslonjaču mož v čudni opravi. Črni lasje mu v zviti pramenih padajo na ramena, čelo je polno gub, ki kažejo na premnoge trpke in boleče dogodke, ki jim je bil priča, pod nosom tanka črna črta, ki predstavlja ostanek nekdanjega mogočnega brka, usta rahlo odprta, kot da bi pravkar hotel nekaj povedati, in roke, ki ljubeče oklepajo tanko knjigo, tako da je viden samo rdeč dežnik in pod njim deklica ter bel zajček. Čudno, zares čudno. Saj to je vendar *Alica v deželi ugank*. Ne, ne in še enkrat ne. Če jo to res *Alica v deželi ugank*, kdo je potem ta skrivnostni mož, ki knjigo drži v roki? Sem mar to jaz? Začnem se potiti, kar je običajno znak napetega premišljevanja. Premišljujem, premišljujem, premišljujem. Mislim, torej sem. No, končno. To je vendar René Descartes.² Možu se obraz razjasni, z rokavom suk-

¹ Raymond Smullyan: *Alica v deželi ugank. Zgodbe za otroke pod osemdeset*. Prevedla Gitica Jakopin. Ljubljana, DZS, 1984.

² René Descartes (Cartesius; 1596—1650) je bil francoski matematik, fizik in filozof. V mladih letih se je ukvarjal predvsem z znanostmi in vojskovanjem. Nekako po štiridesetem letu pa ga vedno bolj privlačijo temeljna filozofska vprašanja, ker pride do spoznanja, da lahko tudi o matematiki in logiki dvomimo. Njegov duhovni razvoj lahko najlepše ponazorimo s pomočjo njegovih del:

njiča si hitro obriše ostanke potu na čelu. Kako, ostanke potu? Od kod pa sedaj to? Čelo se mi naguba, kar je znak za težave.

»Zbudi se, oči, zbudi se že vendar,« začujem glas nekje od daleč. Nato občutim drobne ročice, ki me povlečejo za nos. S težavo odprem oči. Pred mano je Nina. »Ja oči, kako pa to, da ti bereš moje pravlјice? Vidiš, prestar si že. Zato pa si zaspal ob njih. Preberi rajši meni vsaj eno.«

Tako na slepo odprem knjigo. Zgodbica ima naslov *Katera Alica?* Berem, ne da bi vedel, kaj. Nenadoma se zdrznem, ko zaslišim svoj zaspani glas:

»Obstaja še ena Alica, ki prav zdaj spi in sanja, da je ona ti. Čudno, prečudno!« je vzkliknila Alica. »Ni mogoče tudi to, da jaz zdaj spim in sanjam, da sem jaz ona?«

»Oči, kaj pa je zdaj to? Alica je vendar v čudežni deželi. Saj veš, da je padla skozi zajčjo luknjo. Kako bi lahko to le sanjala? Alica vendar je. Tudi čudežna dežela je, pa rdeči kralj, pa...?« reče Nina.

»Ali si že pozabila, da prava Alica sanja, da je v čudežni deželi in, če bi nehala sanjati, je ne bi bilo več,« ji odvrnem.

»Kako sploh lahko rečeš kaj takega. Saj vendar ne veš, ali je ta Alica tista, ki sanja, da Alica sanja,« se ne da Nina.

Spomnim se tistega čudnega moža. Saj res, niti tega ne vem, ali sem bil to jaz ali nekdo drug. Mogoče pa samo sanjam. V zadregi sem, kako Nini pojasniti star filozofski problem. Iz zagate me reši glas Ninine mame: »Nina, pusti že očija in pojdi spat.« Nina me žalostno pogleda in s prikritim olajšanjem ji obljubim, da bova pogovor nadaljevala jutri.

Ko je Nina odšla spat, sem začel premišljevati o tem, kako bi lahko filozofijo, njene probleme, vprašanja izoblikoval tako, da bi jih razumeli tudi otroci in bi jih lahko tudi razreševali. Vendar bi za to potrebovali določen način mišljenja, ki bi omogočal, da bi se otroci med različnimi problemi znašli, da bi jih znali definirati, da bi se lahko spraševali po možnih rešitvah, da bi bili tolerantni ob pojavu alternativnih hipotez, da bi se lahko argumentirano odločali.

a) *Pravila za vodstvo inventivnega duha* (1628) — nanašajo se na specifično matematično in deloma tudi fizikalno tematiko. Na teh dveh področjih najde Descartes gotova, utemeljena spoznanja, ki mu omogočajo argumentacijo teze o *mathesis universalis* — o univerzalni metodi, ki zajema celoten človeški kozmos in ki temelji na predpostavki, da se vsi pojavi dajo raziskovati glede na mero in red.

b) *Razprava o metodi* (1637) — Descartes poskuša sebe in svojo metodo predstaviti kot vzorec, kako in s čim utemeljiti življenjski slog modernega človeka. V tej knjigi je prvič prisoten prehod od objektov znanosti k metafiziki (v četrtem poglavju se srečamo z znano izjavo »cogito, ergo sum«, k izvorom in utemeljitvi same znanstvene metode. Delo je naletelo na hladen, celo sovražen sprejem. Osnovni razlog za to je bilo dejstvo, da same metafizike, ki je osnova za znanost, Descartes ni dovolj jasno in razvidno utemeljil. Zato se je lotil pisanja tretje knjige.

c) *Meditacije o prvi filozofiji* (1641) — v tem delu utemelji filozofsko metodo, ki nima ničesar skupnega z »objektivno metodo znanosti«. Metoda radikalnega dvoma mu omogoči priti do tiste točke v človeškem spoznanju, o kateri ne more več dvomiti — do cogita, do sodbe o obstoju biti — misli ne more biti, če ni misleče substance. V *Meditacijah* razvije tudi dokaze za obstoj Boga in razsežne substance. Z *Meditacijami* je Descartes načel mnogo problemov, ki jih filozofi danes poskušajo vedno znova razrešiti (vprašanje psihofizičnega paralelizma — odnos duh telo, ki postaja ob hitrem razvoju računalnikov in predvsem umetne inteligence vedno aktualnejše), čeprav ga razrešujejo mnogokrat celo manj uspešno kot Descartes sam.

Kako bi bilo to možno doseči? Eden od odgovorov je pred nami. Berimo skupaj z otroki *Alico v deželi ugank*. Zakaj?

Odgovor ni enoznačen, vendar: Zato, ker je to zbirka nalog in zgodb hkrati. Že čujem nova vprašanja: kakšne naloge pa so to? Odgovor bi bil: logične. Zakaj ravno logične? Ljudje vendar znamo logično misliti, ne da bi se ukvarjali z logiko. Odgovor: to je res, vendar je to tako trivialna resnica, da nam pri problemih, s katerimi se srečujemo v vsakdanjem življenju, ne pomaga kaj dosti. Logike se ne učimo zato, da bi se naučili logičnega mišljenja (vendar moram izdati skrivnost: zdravorazumsko mišljenje, ki je bilo in je tudi še danes običajno vzor za logično mišljenje, nas vse prevečkrat pripelje do napačnih rezultatov, do zablod, ki so rezultat predvsem neznanja, včasih pa tudi zavestnega zavračanja znanstvenega mišljenja), ampak zato, da bi se naučili strogosti mišljenja, da bi lahko razlikovali med argumentom avtoritete in avtoriteto argumenta, na kar v današnjih šolskih sistemih vse preveč pozabljamo.

Uganke, ki jih zastavlja Smullyan, so v zgodbe preoblikovani problemi, s katerimi se srečujemo v logiki in matematiki. To je pomembno zato, ker ne potrebujemo formalnega zapisa (logičnega in matematičnega aparata, ki že na prvi pogled odbija večino otrok) in se s tem ohranja čar pravljice, ne da bi to oviralo razvoj logičnega mišljenja.

»Postavila ti bom logično vprašanje,« je rekla Bela kraljica. »Kadar Rdeči kralj spi, je napačno vse, kar misli. Z drugimi besedami, vse, kar v snu misli Rdeči kralj, je napačno. Po drugi strani pa je pravilno vse, kar Rdeči kralj misli v budnem stanju. No, in sinoči točno ob desetih je Rdeči kralj mislil, da spita oba, on in kraljica. Je Rdeča kraljica takrat spala ali bedela?«

Alica je to premislila in skoraj menila, da je položaj nemogoč. Nenadoma pa je spoznala, da položaj ni nemogoč in se je tudi že domislila odgovora.«

Odgovor: »Če bi bil Rdeči kralj takrat bedel, ne bi bil mogel napačno misliti, da spita oba, on in Rdeča kraljica. Zato je spal. To pa pomeni, da je napačno mislil in tako ni res, da sta oba spala. Torej je Rdeča kraljica bedela.«³

To je samo ena od zgodbic, ki pomagajo pri učenju logike — v tem primeru pri dokazovanju, kako iz posameznih premis sledi sklep, ki predstavlja rešitev problema. Ta postopek lahko drugače označimo tudi kot postopek preverjanja (ali verifikacije) neke trditve. Vzemimo v roke knjigo Franeta Jermana *Logika za mlade*⁴ in jo odprimo pri poglavju *Dokaz*:

»Dokaz je logični postopek ali logična operacija, s katero utemeljimo resničnost trditve ali sistemov trditve s trditvami, katerih resničnost je dana in nedvomna.«

Analizirajmo Smullyanov primer v skladu z zahtevami iz *Logike za mlade*.

1. Vsak dokaz vsebuje tezo, ki jo je treba dokazati. V našem primeru imamo dve tezi:

³ Citata na straneh 60 in 134. — Vprašanj, ki bi se nanašala na same zgodbe, ne obravnavam, ker bi to zahtevalo literarno-teoretski pristop, česar pa nisem več, niti ne bi v tem kontekstu s tem karkoli pridobil.

⁴ Frane Jerman: *Logika za mlade*. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1979. — Citat na strani 129.

- Rdeča kraljica je takrat spala;
- Rdeča kraljica je takrat bedela.

2. Argumenti, trditve, ki jih imamo za resnične in z njimi utemeljujemo tezo. V našem primeru imamo dva argumenta:

- kadar Rdeči kralj spi, je napačno vse, kar misli;
- kadar je Rdeči kralj buden, takrat je vse, kar misli, pravilno.

3. Dokazni postopek. Najprej poskušamo dokazati, da je Rdeča kraljica takrat spala.

Rdeči kralj je mislil, da spita oba. Če je to mislil takrat, ko je bil buden, potem nastopi protislovje, ker bi kralj moral biti hkrati buden in spati. Če pa je mislil to takrat, ko je spal (torej takrat, ko so njegove misli napačne), imamo dve možnosti:

- da kralj ne spi (nastopi že opisan primer protislovnosti);
- da ne spi kraljica.

Edina možnost je torej, da Rdeča kraljica ne spi. S tem nismo dokazali, ampak smo ovrgli našo tezo, da je Rdeča kraljica takrat spala.

Postopek dokazovanja ponovimo še za drugo tezo — Rdeča kraljica je takrat bedela. Rezultat, ki ga dobimo, je enak kot v zgornjem primeru. Rdeča kraljica je takrat bedela in s tem je naša teza dokazana.

S tem primerom sem poskušal ilustrirati, kako se lahko popestri, učenje logike v tistih programih srednjega izobraževanja, kjer pač slučajno logiko imajo.

Morda je *Alica v deželi ugank* pretežka knjiga za začetek. Vendar ne smemo obupati. Na pomoč pokličimo knjigo Polonce Kovač *Vesoljsko jajce ali $1 + 1 = 5$* .⁵ Znova čujem vprašanje: Zakaj ravno to knjigo? Knjiga ima podobno zasnovo kot *Alica v deželi ugank*. Skozi pravičljivo podobo nam poskuša pokazati nekatera pomembna spoznanja o delovanju človeškega uma, o načinih mišljenja, učenja, ... Pri tem se opira na dela angleškega psihologa Tonyja Buzana,⁶ ki jih imamo — za zdaj le dve — tudi prevedeni (*Delaj z glavo* in *Iskoristi svoj um*). Za nas namen so verjetno najpomembnejši miselni vzorci, ki jih priporoča »vesoljska kokoš«⁷ za reševanje različnih problemov.

»Že res, da je opičja veselica opičja stvar, vendar pa ne ostane samo v opičji kletki, ampak se kot hrup in packarija preliva na vse strani ...

Mojmir pa je ležal na svoji skali, živčno bobnal z levo taco in v glavo mu ni prišel niti en verz. Zato je vzel košček krede in narisal tole:

KAKO DOSEČI MIR — $\left\{ \begin{array}{l} \text{S SILO (ni zame)} \\ \text{S PAMETJO} \end{array} \right.$

Malo je premislil, no, v resnici je premišljal kakšnih sedem ur, potem pa nadaljeval:

⁵ Polonca Kovač: *Vesoljsko jajce ali $1 + 1 = 5$* . Ljubljana, DZS, 1985.

⁶ Tony Buzan: *Delaj z glavo*. Prevedla Mojca Čakš. Ljubljana, Dopolna delavska univerza Univerzum, 1980.

Isti: *Iskoristi svoj um*. Prevela Slobodanka Karadžić. Ljubljana, DDU Univerzum, 1983.

KAKO DOSEČI MIR — $\left[\begin{array}{l} \text{S SILO (ni zame)} \\ \text{S PAMETJO} \end{array} \right. - \left[\begin{array}{l} \text{S PREGOVARJANJEM (ni za opice)} \\ \text{Z ZVIJAČO} \end{array} \right.$

...Vesoljska putka je...pritekla...zraven in kokodakala: »Saj to je vendar miselni vzorec!« Od veselja je kar prhutala: »Fanta, v tem je rešitev!« In je narisala tole:

MIR V KLETKI — { S SILO
S PAMETJO — { S PREGOVARJANJEM
Z ZVIJAČO — POSADI KOPRIVE

In tako so tudi naredili. Koprive so pognale kot neumne in kmalu jih je bilo tam cela živa meja...

V krokodilski ogradi je zavladal blažen mir.^{«7}

Otroci se tako lahko uspešno uče pravičnega mišljenja, ne da bi se tega sploh zavedali. (Pri tem pa starši niso izvzeti.)

Ali nam prebiranje teh knjig daje osnovo, da bi lahko razrešili problem, s katerim sem se moral spopasti tistega zimskega večera?

Najprej bom problem poskušal natančno opredeliti:

Kako lahko z gotovostjo vem, kaj so sanje in kaj ne?

Kaj, če je svet le del sanj, ki mi jih prinaša zlobni demon?

Ali v bolj sodobni obliki:

Kako lahko vem, da nisem zgolj »možgani v kadi«, ki jih prek specialnih vezi polni superznanstveniki s podatki (informacijami) tako, da mislim, da se pogovarjam z drugimi ljudmi, da čutim...?

Odgovore na ta vprašanja bi lahko našel pri različnih filozofih, vendar ti odgovori niso taki, da bi jih Nina lahko dojela. Ker drugačnih odgovorov ne znam (vsaj za sedaj), sem še vedno Ninin dolžnik.

Tok mojega razmišljanja se je sklenil. Sklep: Filozofirajmo z njimi, vendar se zavedajmo, da pri tem ne gre za reproduciranje dejstev, znanja, ampak za aktivnost, ki je naravnana na ljudi kot ljudi. »Vsi mali otroci so filozofi, pri čemer se sprašujejo o svetu in se mu čudijo« (Bloch⁸). »Zelo dolgo sem že pre-

⁷ Polonca Kovač, n. d., str. 23—25.

⁸ Ernst Bloch (1885—1977), nemški filozof, ki je na specifičen način razvijal marksizem, vendar ne zgolj kot teoretik, ampak je poskušal to tudi uresničevati v življenju. Zato se je moral med prvo svetovno vojno umakniti iz Nemčije, ker je njegovo pacifistično stališče pomenilo nevarnost za nemški militarizem. Leta 1918 je objavil knjigo *Duh utopije*, kjer je poskušal pokazati, da človeštvo skozi različne duhovne tvorbe izraža temeljno strukturo lastnega bivanja — upanje. V tem kontekstu reinterpretira tudi stari pojem utopije. Utopija zanj ni golo sanjarenje, ampak je utemeljeno mišljenje in projiciranje neizbežnega, prihajajočega. Kot znan levičarski intelektualc je moral leta 1935 oditi iz Nemčije in prek Zürich, Prage, Pariza je končno leta 1938 prispel v ZDA, kjer je tedaj bila že prava nemška kolonija. Po končani drugi svetovni vojni se je leta 1949 vrnil v Evropo, da bi sodeloval v izgradnji novega sveta. Zato ni šel v Zahodno ampak v Vzhodno Nemčijo, kjer je postal v Leipzigu profesor filozofije. Leta 1952 je izdal delo *Subjekt — objekt*, ki predstavlja reinterpretacijo Hegla s pozicije historičnega materializma.

pričan, da obstajajo pravi filozofski problemi. Nič ni čudnega, da sem nalletel na nekatere že takrat, ko sem bil še otrok, morda sem bil star osem let« (Popper⁹). Če hočemo to uresničiti, potem se ne smemo zadovoljiti s knjigami, ki so nam sedaj dosegljive, ampak bi morali začeti pisati nove, ki bi jih otroci radi prebirali.

Predlog za začetek: v Cicibanu bi lahko bil del prostora odmerjen mladim filozofom — tako kot je kuharski del, pa računalniški, ... Če bi dosegli to, potem bi vsaj majhen del svojega dolga lahko poplačal.

Bloch ne razume Heglove dialektike kot dialektiko absolutna ampak kot dialektiko dela, kot dialektiko človeške zgodovinske iniciativnosti ter pokaže, da je Heglov opus ne samo izvor za teoretska ampak tudi za praktična napredna gibanja za brezrazredno družbo. To problematiko razvija naprej v delu *Princip upanje*, ki je bilo objavljeno v treh delih od 1954 do 1959. Vendar je bil to čas stalinskega dogmatizma, ki je videl v takih delih in idejah izvirno nevarnost za »pravi marksizem-leninizem«. Blocha so označili kot revizionista, kot sovražnika marksizma, zato je leta 1961 bil prisiljen oditi v Zahodno Nemčijo, kjer je v Tübingenu nadaljeval svojo profesorsko kariero. Leta 1964 je izdal *Tübingenski uvod v filozofijo*, ki predstavlja uvod v resnično filozofsko mišljenje in hkrati specifičen pregled vseh filozofskih tem, ki jih je Bloch do takrat obravnaval. Povezan je bil tudi z jugoslovan-skimi marksisti ter je sodeloval na Korčulski šoli marksizma.

Bloch je kot mislec možnosti človeka kot svobodnega ustvarjalnega bitja hkrati tudi mislec revolucije, prihodnosti, utopije.

⁹ Karl Raimund Popper (1902 —), avstrijsko-angleški filozof. Popperovo filozofsko delovanje je v tesni zvezi z delovanjem Dunajskega kroga, katerega člani so si prizadevali za poznanstvenjenje filozofije. Popper temu krogu ni formalno pripadal nikoli, ampak je celotno njegovo delo bilo izrazito usmerjeno proti nekaterim spoznanjem in zahtevam Dunajskega kroga. Osnovni problemi, s katerimi se je Popper ukvarjal, so:

a) rast znanstvenega znanja — pojmovanje znanosti in določitev kriterijev za razmejitve znanosti od metafizike, vloga znanstvenih hipotez v razvoju znanosti in določitev kriterijev za predhodno teoretsko ocenjevanje sprejemljivosti znanstvenih hipotez,

b) resnica kot cilj znanosti in problemi objektivnega znanja,

c) kritika marksizma.

Prvi dve problemski področji lahko srečamo že v *Logiki znanstvenega odkritja*, ki je izšla leta 1935, ko je bil Popper še na Dunaju. Že naslednje leto je emigriral v Novo Zelandijo, po končani vojni pa odšel v London, kjer je na Londonski šoli za ekonomijo in politične znanosti osnoval Katedro za filozofijo, logiko in znanstveno metodologijo, ki jo je vodil vse do upokojitve. Iz zadnjega obdobja so najbolj znana dela *Domneve in zavračanja* (1962), *Objektivno znanje* (1972), *Cilj znanosti* (1978), ki predstavljajo nadaljevanje in razširitev osnovnih vprašanj, obdelanih že v *Logiki znanstvenega odkritja*.

Tretje problemsko področje pa je Popper obdelal v dveh knjigah, *Odprta družba in njeni sovražniki* (1945) ter *Beda historicizma* (1961). Težišče njegove kritike marksizma je doktrina historicizma — zgodovinska teorija, ki poskuša predvideti prihodnji tok ekonomskega in političnega razvoja družbe, možnost revolucij. Popper je pravilno pokazal, da proces družbene revolucije ne vsebuje takih zakonitih pravilnosti, ki bi naredile tok človeške zgodovine predvidljiv in neizbežen, kot so trdili mnogi marksisti. Hkrati Popper kritizira tudi pretirani vpliv ekonomske baze na razvoj družbe (ekonomski determinizem), kar je bilo značilno za stalinsko usmerjene teoretike.

Poppera so napadali mnogi marksistični misleci — morda najbolj relevantno Adorno, vendar so v glavnem spregledovali dejstvo, da je Popperova kritika marksizma bila usmerjena proti specifični podobi marksizma, ki je prevladovala v obdobju od oktobrske revolucije do zgodnjih šestdesetih let, ko so tudi v Sovjetski zvezi spoznali, da ne obstaja en sam, edino pravi marksizem.

Zusammenfassung

PHILOSOPHIEREN WIR MIT IHNEN

Der Autor, ein mit Philosophie belasteter Vater, versucht im Beitrag die Möglichkeit zu analysieren, wie die Kinder zum kritischen Denken gebracht werden können — zum Philosophieren, das aber für sie kein Zwang sein dürfte, sondern ins Spielen eingegliedert werden sollte.

Das könnte man erreichen, wenn wir mehr Bücher wie *Alica v deželi ugank* (Alice im Rätselland) von Raymond Smullyan und *Vesoljsko jajce ali $1 + 1 = 5$* (Kosmisches Ei oder $1 + 1 = 5$) von Polonca Kovač hätten.

Weil man in Krisenzeiten nicht erwarten kann, daß viele solche Bücher erscheinen, könnte man in der Zeitschrift *Ciciban* neben der Koch- und Computer-rubrik auch eine philosophische Rubrik einführen. Da könnten die Kinder argumentierten, jedoch ihnen verständlichen Antworten auf die »ewigen Fragen« der Menschheit begegnen.